

تاریخ ماکو

- تاریخ ماکو
- تالیف: حسینقلی افتخاری بیات
- به کوشش: حسین احمدی
- ناشر: شیرازه، تهران، چاپ اول، اردیبهشت ۱۳۸۱، ۱۰۷ ص، ۸۰۰ تومان

با چیرگی روس‌ها بر قفقاز که به تحدید قلمرو شمالی ایران منجر شد، موقعیت خان‌نشین ماکو اهمیتی بیش از پیش یافت. ماکو و مضافات آن که از نقطه نظر مناسبات خارجی تا پیش از این بیشتر قلمرو عثمانی را در برابر داشت، اینک با قفقاز روسیه نیز همجوار شد. حفظ و اداره این حوزه مهم که از دیرباز یعنی تقریباً از دوره صفویه تا استقرار نظام متمرکز پهلوی در سال‌های نخست دهه ۱۳۰۰ شمسی برعهده خوانین طایفه بیات ماکو بود، رکن اصلی سیاست منطقه‌ای ایران را در این حوزه خاص تشکیل می‌داد.

تاریخ ماکو به قلم حسینقلی افتخاری بیات که اینک به همت آقای حسین احمدی شناسایی و در مجموعه انتشارات شیرازه و مقدمه آقای کاوه بیات به چاپ رسیده، با آنکه بیشتر

مجموعه‌ای از ملاحظات و یادداشت‌های پراکنده است و از نظم و انسجام چشمگیری برخوردار نیست، ولی با توجه به قلت منابع و مأخذ در باب تحولات این حوزه مهم از تاریخ معاصر ایران، انتشار آن حائز اهمیت است.

براساس مقدمه مختصر اما کامل و جامعی که مصحح کتاب نوشته می‌توان گفت که مؤلف تاریخ ماکو، حسینقلی افتخاری بیات ابن بابایگ، متولد سال ۱۲۸۲ ق بوده و در سال ۱۳۱۷ ش / ۱۳۵۷ ق، در سن هفتاد و پنج سالگی شروع به تحریر کتاب نموده و ظاهراً در کمتر از یک سال آن را به پایان برده است. ظاهراً مؤلف کتاب را فی‌البداهه و با تکیه زیاد بر حافظه و خاطرات خود به رشته تحریر کشیده است.

کتاب با شرحی مختصر از چگونگی سکونت ایل بیات در ماکو در دوره تیموریان آغاز می‌شود. مؤلف با ارائه دو حکم از شاه سلطان حسین، آخرین پادشاه صفوی - که به گفته وی در اختیار اوست - در مقام اثبات تاریخ سکونت ایل بیات به زمان قبل از صفویه در ماکو برمی‌آید.

در تاریخ ماکو اطلاعات جامعی راجع به فرار احمدبیگ، سردسته بزرگ ایل بیات از اردوی نادر بعد از مرگ شاه افشار، چگونگی توسعه قدرتش در ماکو و از خدمات فرزندان وی برای ایران، شهر ماکو و ایل بیات به تفصیل سخن رفته است.

مؤلف از صدراعظمی حاج میرزا آقاسی در دوره محمدشاه - که علی خان سردار با تمام طایفه به تهران منتقل شد - به عنوان نقطه عطف تحول در ایل بیات، ماکو و ایران یاد می‌کند.

مؤلف در نقل قول و تحلیل حوادث از زاویه دید ایلاتی خود به وقایع می‌نگرد و تضاد و دشمنی خود را با جریانات و افرادی که به نوعی در تقابل با حاجی میرزا آقاسی و ایل بیات قرار می‌گیرند نشان می‌دهد.

حسینقلی افتخاری بیات در سال ۱۳۰۸ ق به تهران می‌آید و شرح مشاهدات خود را از نهضت تنباکو مختصراً به تحریر می‌کشد اما بعد از دو سال اقامت، شیوع وبا او را در محرم ۱۳۱۰ از تهران به سمت ماکو فراری می‌دهد. در همین سال‌ها با سیدضیاءالدین طباطبایی آشنا شده و مطالبی را در این خصوص نقل می‌کند. پس از مدتی کوتاه حضور در ماکو به خدمت تیمور پاشاخان در آمده و در دستگاه اداری وی سمت محرری پیدا می‌کند و به عنوان مباشر مالیاتی از طرف وی به روستاهای مختلف ماکو مسافرت و از کشاورزان و کارگران و چگونگی کار و درآمد آنها برای خان ماکو مطالبی تهیه می‌کند. در خلال همین سال‌ها او از حوادثی که در ماکو و اطراف آن اتفاق افتاده همچون درگیری‌های قبایل جلالی و حیدرانلو - که خود شاهد آن بوده -

مطالب دست اولی را به ما می‌دهد. بعد از مرگ تیمور پاشاخان، مؤلف در خدمت محمدپاشاخان فرزند پهلول پاشاخان درآمد. با درگیری مرتضی قلی خان اقبال السلطنه و محمد پاشاخان و به خطر افتادن امنیت سرحدات ایران، مظفرالدین شاه به فرزندش محمدعلی میرزا، ولیعهد مستقر در تبریز دستور می‌دهد که با برقراری آشتی بین این دو، زمینه نفاق در سرحدات شمال غربی کشور را برچیند. به امر محمدعلی میرزا، در سال ۱۳۲۲ ق طرفین در سلماس حاضر و با پادرمیانی ولیعهد ضمن آشتی اجباری به ماکو برگشتند. نویسنده که خود از نزدیک شاهد این رویدادها بوده و به دلیل اجتناب از درگیری بین دو خاندان و عواقب سوء این مسأله برای وی، از محرری در دستگاه محمدپاشاخان مستعفی و تا سی و پنج سال بعد - هنگام تحریر کتاب - ضمن مسافرت‌های متعدد به روسیه و ترکیه به تجارت و وسایل مختلف از مرزهای دو کشور به تبریز دست زد.

به هنگام حضور روس‌ها در جنگ جهانی اول در ایران، مؤلف مطالبی را از روابط مرتضی قلی‌خان اقبال السلطنه، حاکم ماکو و شجاع‌الدوله، دست‌نشانده روس‌ها در تبریز و همچنین کمک‌های غذایی مرتضی قلی خان به نیروهای عثمانی ارائه می‌کند که داده‌های دست اولی به شمار می‌آیند.

حسینقلی افتخاری بیات از حاکمیت رضاشاه جز تعریف و تمجید و ذکر دعا و ثنا مطلب تاریخی درخور توجهی ارائه نمی‌کند و در حالی که چگونگی فوت همه خوانین ماکو را به تفصیل و بسیار دقیق شرح می‌دهد، از قتل مرتضی قلی خان اقبال السلطنه در زندان رضاخان با یک جمله کوتاه می‌گذرد.

توصیف مشخصات و ویژگی‌های قلعه ماکو و اهمیت آن، همچنین ارائه تصویری جامع و مفید از موقعیت طبیعی و جغرافیایی ماکو، نیز ساکنان، جمعیت، دهات و قراء، و خوانین ماکو از دیگر مطالب ارزشمند کتاب هستند که خواننده را با موقعیت و شرایط قلعه و حومه ماکو در اواخر دوره قاجار آشنا می‌سازد.

گفتنی است که اصل نسخه خطی تاریخ ماکو در انستیتو نسخ خطی محمد فضولی شهر باکو در جمهوری آذربایجان نگهداری می‌شود که مصحح یک نسخه از آن را کپی و براساس آن، آماده چاپ نموده است.

در پایان کتاب نام و سلسله نسب تعدادی از خوانین ماکو و ایل بیات براساس اطلاعات مندرج در کتاب تهیه شده و سپس تصویر دو صفحه از اصل نسخه و فهرست اعلام آمده است.